

dr. Marjeta Pisk

PASIJONSKE PESMI V LJUDSKEM IZROČILU

Povzetek

Pasijonske pesmi so oblike pasijonskih pobožnosti, ki so bile med ljudmi zelo razširjene, saj jih je poznal in pel precejšnji del prebivalstva na celotnem slovenskem ozemlju. Razmah pasijonskih pesmi, ki so vernike vabile k premišljevanju Kristusovega trpljenja, je slovenski prostor doživel v prvi polovici 18. stoletja (Smolik 1963: 221). Zapisi tovrstnih pesmi so se ohranili predvsem v rokopisnih pesmaricah, tako kot večina baročnih homilij in meditativne proze. Pesmi, ki tematizirajo Kristusov pasijon, so grešnika spodbujale k sočutju do trpečega Odrešenika. Tak način prikazovanja Jezusovega pasijona je zbujal sočutje pri vernikih, ki naj bi dogajanje sprejemali s tako intenzivnostjo, kot da bi bili neposredno udeleženi ob Kristusovem trpljenju in bi tako tudi sami občutili bolečine. (Köpf 1997: 725–726, 728–730, po Žejn 2017: 187) Bolj kot so bili opisi Kristusovega trpljenja (*passio*), ki poslušalce nagiba v sotrpjenje s trpečim Kristusom (*compassio*), realistično prikazani, močnejši je bil prehod v osvobajajočo izkušnjo odpuščanja in ljubezni. (Širca 2016: 110)

Opisovanje Kristusovega trpljenja je bila ena od osrednjih tem baročne duhovne literature, ki je v tem pogledu nadaljevala srednjeveško tradicijo (Širca 2016: 103). V primerjavi s srednjim vekom je bil v baroku večji poudarek na afektivnosti; nazorni opisi Kristusovega mučenja naj bi vernika privedli do duševno-duhovne skrušenosti, do solz in na kolena, hkrati pa poglobili razumevanje tipično baročnih tem, kot so *vanitas mundi*, ničevost človeškega življenja, smrti in tematizacije večnosti, krščanske popolnosti, ki tradicionalno velja za področje mistike (nav. delo: 92). Tovrstna slovenska baročna književnost je »trajala vse do razmahnitve razsvetljenstva ob koncu 18. stoletja, predvsem na podeželju pa je kulturno ozračje določala še globoko v 19. stoletje« (nav. delo: 83). Pasijonske pesmi, ki so se v tem času razširile, so bile med pevci priljubljene še vse do sredine 20. stoletja, kar dokazujejo objave v *Slovenskih narodnih pesmih* (SNP) Karla Štreklja in zapisi iz Arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (GNI ZRC SAZU). Štrekelj je objavil 25 tipov pasijonskih ljudskih pesmi z variantami (SNP III: 6412–6492), v Dodatek pa je med Pesmi postne in o Jezusovem trpljenju uvrstil 45 začetkov razširjenih in priljubljenih pasijonskih pesmi, za katere je domneval, da po izvoru niso ljudske.

PASSION SONGS IN FOLK TRADITION

Abstract

Passion hymns are a form of Passiontide devotion that was very widespread among people, being known and sung by a considerable part of the population on the entire Slovene territory. The flourishing of passion hymns, which called on believers to reflect on the suffering of Christ, occurred in Slovenia in the first half of the 18th century (Smolik 1963: 221). Records of such hymns have been preserved mainly in manuscript form, as have most Baroque homilies and meditative prose works. Hymns thematizing the Passion of Christ encouraged the sinner to have sympathy for the suffering Saviour. This manner of presenting the Passion of Jesus aroused compassion in the faithful, who were meant to experience the events with such intensity as if they were directly involved in Christ's suffering, and thus to feel the pain themselves (Köpf 1997: 725-726, 728-730, according to Žejn 2017: 187). The more descriptions of Christ's suffering (*passio*), which incline listeners to share the suffering of the suffering Christ (*compassio*), were realistically presented, the stronger was the transition to the liberating experience of forgiveness and love (Širca 2016: 110).

Describing the suffering of Christ was one of the central themes of Baroque spiritual literature, which in this respect continued the medieval tradition (Širca 2016: 103). Compared to the Middle Ages, there was greater emphasis on affectivity in the Baroque, vivid descriptions of Christ's martyrdom were intended to lead the believer to mental and spiritual contrition, tears and obeisance, while deepening the understanding of typically Baroque themes such as *vanitas mundi*, the transience of human life and death, and the thematization of eternity, Christian perfection, which is traditionally considered the field of mysticism (*ibid*: 92). Such Slovene Baroque literature „lasted until the rise of the Enlightenment at the end of the 18th century and, especially in the countryside, it determined the cultural atmosphere deep into the 19th century“ (*ibid*: 83). Passion hymns, which spread during this time, were popular among singers until the middle of the 20th century, as evidenced by publications in Slovene National Songs (SNP) by Karel Štrekelj and records from the archives of the Institute of Music and Ethnography of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (GNI ZRC SAZU). Štrekelj published 25 types of passion folk hymns with variants (SNP III: 6412–6492), and in the Appendix he included 45 openings of widespread and popular passion hymns among the Hymns of Lent and about Jesus' suffering, which he concluded were not folk in origin.

TEMATIZACIJE PASIJONA V PESMIH

Tematizacije Jezusovega in Marijinega trpljenja so se v slovenski pesmi začele pojavljati vsaj ob koncu srednjega veka. Med najstarejšimi pesmimi te vrste je pesem *Ko b' človek ti vedel*, ki jo je Matija Majar slišal v Terski dolini in je zapisal na najbolj razširjeni obliki slovenske alpske poskočnice. (Ogrin 2019: 52)

*Ko bi človek ti vedeo,
kaj Kristus terpi:
Po celem životu
ni družiga ko kri.*

*Na glavci ma krono
pa trnič bodeč,
Mariji srce predira
vse glih koker meč.*

*Žalostna mat bôžja
pod križam kleči,
pa preljubi nje sinič
na križi visi.*

*Oj na križi je visou,
na križi je vmerv,
pa vsem věrnim dušicam
nebesa odperv.*

*Od pakla, od martre
odrešu je nas,
hor v svete nebesa
zavižov je nas.*

(SNP III: 6450; Beneška iz soseščine Lošvar blizu Tarčenta, zapisal Matija Majar.)

Karel Štrekelj je v *Premisli, ti človek grešni, kaj Jezus trpi* (SNP III: 6450–6453) zbral variante vsebinsko sorodnih pesmi.

*Premisli, o človek grešni,
kaj je terpu sam Bug večni,
za me nu za te je umrov,
skuz tu nam nebu odprov.*

*Z jogri k mizi doli sedov,
le-tu jagne ž nimi jedov,
postavov svet Rešnu telu,
de bi nam k en' špiži blu.*

*V le-ta vert se je perbližav,
nizku za nas se perbližav,
trikrat padov na obraz svoj,
očeta prosu za greh moj.*

*Jezusa glej v vertu klečati,
angela v oblakah stati,
kir kelih v rokah derži,
Jezus kervavi put poti.*

(Krebs 30)

Ta dvajset kitic dolga pesem je bila še dolgo priljubljena: zapisana je bila npr. v Krebsovi pesmarici iz konca 18. stoletja (NRSS 22), večkrat jo je zapisal tudi znani zbiralec ljudskih pesmi in organist Franc Kramar, ki je pred 2. svetovno vojno služboval v Poljanah nad Škofjo Loko. Ob zapisu pesmi iz Stražišča pri Kranju je 8. septembra 1912 dopisal, da je besedilo prepisal iz stare zbirke, ki jo je »dobil pri 80. letni Katarini Pirkuš v Šutni pri Škofji Loki« (GNI O 9629). V skoraj nespremenjeni obliki je bila natisnjena še leta 1951 v molitveniku *Naše molitve* Ivana Trinka. (1951: 251–255)

Poleg pesmi, ki so se predvsem od prve polovice 18. stoletja naprej (Smolik 1963: 221) pele neposredno ob pobožnostih molitve križevega pota, so se med ljudstvom razširile tudi druge pesmi, ki jih lahko uvrščamo v širšo skupino pasijonskih pesmi, kot je npr. prevod mašne pesmi (sekvence) *Žalostna je mati stala* (*Stabat mater dolorosa*), paraliturgične (*Sedem Jezusovih besedi na križu*, *Marijine sanje*, *Jezusovo slovo od Marije*, *Sedem žalosti Marijinih* ipd.) in druge ljudske nabožne in legendne pesmi (*Jezus brez žlahte*, *Jezusova oprava ob trplje-*

Peisem od Jezusoviga Terplena.
9629 3547.
9854 (iz Stražišča pri Kranju.)
Serioso.

1. Ah pre-misli, clovek grešni, kaj je terpu sam Boh večni?
Zate, za-me je vmeril, Skuto je nam nebo odpril.

2.
Z jagra k mizi doli sedu,
Leta jagne z nami jedu;
Prtavu ovet nečna tela,
De bi nam keni ipiri blo.

3.
V' leta vent se je perbližou
N'ispa se za nas ponížou
Trikat pade ma olras soj,
Nieta prosu za greh moj.

4.
Jezuva vidjo u ventu klečati,
Angela u venti stati -
Skri keleh u rokah derži; -
Jesús kervavi pot poti.

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

GOL. I. Z. HABILANJO
SLOVENSKA ... PESNI

Peisem od Jezusoviga terplena (GNI O 9629).

nju, Kako pojde Jezus s križa idr.), ki tematizirajo Kristusovo trpljenje ali odnos Marije, Žalostne Matere Božje, do Sinovega trpljenja. Iz srednjeveških se je v baročna besedila prenesla močna prepletenost kanoničnih svtopisemskih motivov z nekanoničnimi, apokrifnimi in ljudskimi elementi (Ogrin 2016: 496), ki odsevajo tudi iz številnih pesmi. Kristusovo trpljenje ima osrednje mesto v pesmih, petih ob žalostnem delu rožnega venca, ki so se do sredine 20. stoletja pele tudi ob bedenju pri mrličih (npr. *Predolga je rajža*), in ob lavretanskih litanijah.

Takšna oblika petih litanij, z odpevi po vsakem tretjem vzkliku, je izpričana iz 17. stoletja, medtem ko je preprostejša oblika segala že v čas pred reformacijo.

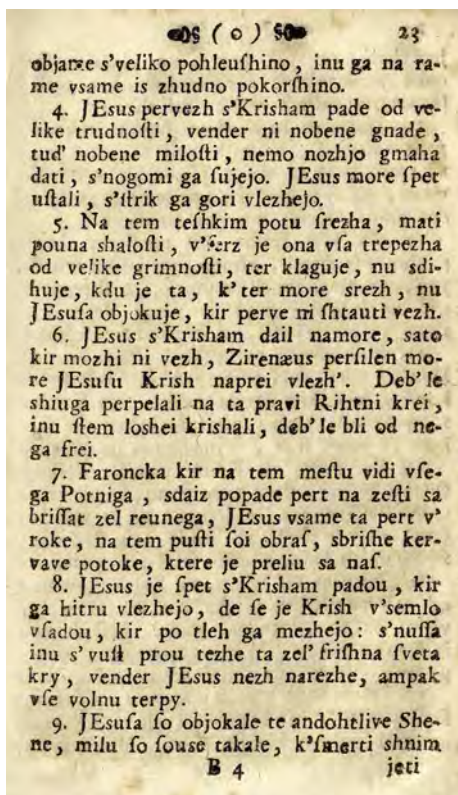
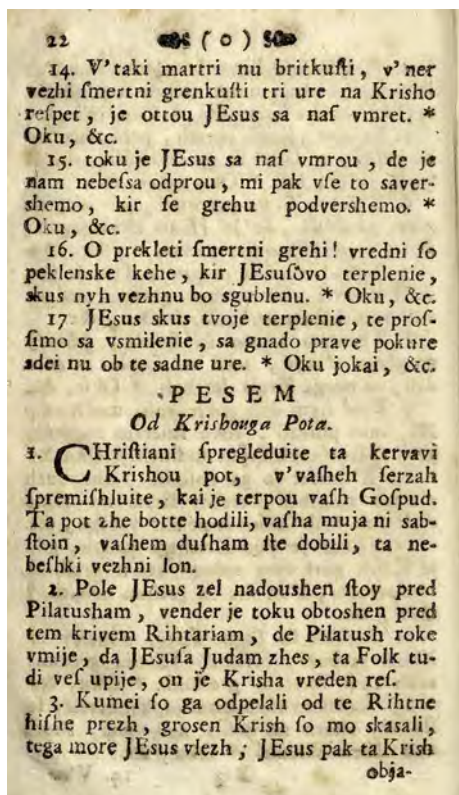
Poleg pesmi *Premisli, o človek grešni* je bila v lekcionarjih tedanjega časa pogosto objavljena pesem *Mati žalostna je stala (Stabat Mater dolorosa)*, ki je ena najbolj znanih srednjeveških marijanskih himen iz 13. stoletja. Eden ali več slovenskih prevodov je verjetno nastal v 15. stoletju (Ogrin 2019: 53), najzgodnejši ohranjeni prevod te himne v slovenski jezik pa je zapisan v t. i. Muzejskem rokopisu, ki je privezan k izvodu Hren-Čandkovih *Evangelia inu Lystuvi* iz leta 1612. V prvem natisnjem prevodu v molitveniku *Bratovske bvqvice S. Roshenkranza* Matije Kastelca iz leta 1678 je bila ta marijanska himna označena kot »lepa stara pejsen«. (Smolik 2011: 1042) V priročniku *Pomuč živim, umirejočim inu mertvim* bratovščine Britkega Smrtnega Trpljenja Kristusovega na Svetem Križu, ki je od leta 1660 delovala pri jezuitski cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani, je natisnjenih 11 kitic pesmi *Žalostna je Mati stala* v prevodu, ki se razlikuje od običajnega besedila v lekcionarjih. (Smolik 2011: 252) Po mnenju nekaterih je slovenski prevod te knjižice oskrbel Jernej Basar, ki je bil v tem času vodja bratovščine (prim. SBL I: 26; Smolik 2011: 254), ustanovil pa je tudi bratovščino Brezmadežne, sv. Ignacija in sv. Frančiška Ksaverija pri sv. Volbenku v Poljanski dolini (Širca 2016: 124). Nov prevod pesmi je izšel tudi v molitveniku *Molitoune Bukvize* Ožbalta Gutsmana leta 1788. (Kapelški 2016: 142)

Tudi pesem *Ah kristjani, spregledujte* iz *Misionskih pesmi inu molitev* Primoža Lavrenčiča (1757: 22–25), ki je prešla v poznejše molitvenike (Smolik 2011: 1485), je oblikovala pasijonske pobožnosti še vse do polovice 20. stoletja (glej npr. zapis Anice Arnolj iz Železnikov, GNI 18.151). Pod varianto domnevno precej razširjenega korala, ki se je pel ob posameznih postajah križevega pota, je France Kramar leta 1910 v Konfinu na Gorenjskem zapisal, da je Alojzija Cerar sicer pela enoglasno, vendar da »se je ta ‚Sv. križev pot‘ pev nekdanj večglasno v cerkvi Sv. Trojice pri Moravčah. Besede vzete iz neke stare tiskane knjižice.« (GNI O 8177) Ta knjižica je morda Antona Bichlerja *Cerkveno leto, Pesmi z napevi za vse nedele ino praznike* (1852: 113), v kateri je pesem natisnjena pod naslovom *Križev pot*. Da je bila pesem zelo razširjena, dokazujejo tudi različne melodije in harmonizacije pesmi. (npr. Kokošar in Fajgelj 1886: 8–9)

*Kristjani, spregledujte,
ta kervavi križov pot,
v vaših sercah spremišlujete,
kaj je terpu vaš Gospud.*

To pot če bote hodili,
vaša muja ni zabstojn,
vašim dušam ste dobili
ta nebeški večni lon.

(Krebs 13)

Pesem Od Krishouga Pota (Lavrenčič 1757: 22–23).

Do današnjih dni razširjeno pesem *Oh le-sem, vse stvari* je Maksimilijan Re-deskini objavil v pesmarici *Osem inu shestdeset sveteh pesm* (1775: 105–107), v kateri najdemo več pasijonskih pesmi, kar priča, da so Slovenci ob koncu 18. stoletja že ves postni čas posvetili misli na Jezusovo trpljenje, kakor je v ljudskih neliturgičnih pobožnostih še danes (Smolik 2011: 1489). Pesem se je ob prenašanju iz ust do ust in iz zapisa v zapis spreminjala, nastajale so različne variante besedil in napevov, po katerih se je pesem pela (npr. GNI O 1846).

Oh lesem vse ftvary!
glejte! kaj sé gody,
ta, k'tir' vas vse shivy,
grofhe martre terpy.

Ves fgaifhlan, fapluvan,
s' ternjam k' shpotu kronan
bo pred sodbo pellan,
nadolfhn k' smert' zhes dan.

(Redeskini 1775: 105)

1846, a, b, c, d. 2. zbirna knj. 432.

Sv. križev pot

z raznimi napevi tihov grani
po Krainjski dolini in zapisal
I. napev: 1. krita J. J. Križev

Oh pridete stvari kaj glejte se go di Ter
Klinuse gi vi "Strahno za vas te gi."

II. napev na isto pesem 2. krita.

"Kaj gajlan zaplavan in kronan gavrani sje Pred
sodbo je peljan Ne dol jen smethig dan.

III. napev na isto pesem, 3. krita.

Odbor se nabiranja
slovenskih narodnih pesni.

gaj križ mu na lu je Križan je ne ra me Oh
jaguje bogje gre in ne se nih dolge

Sv. križev pot z raznimi napevi (GNI O 1846).

Ljudsko razumevanje je jasno izraženo v pesmi *Angeljci prestrezajo sveto kri* (SNP III: 6466–6469), ki je pogosto poimenovana tudi *Žalostni rožni venec*, saj po posameznih kiticah sledi molitvi žalostnega rožnega venca.

*Jezus je za nas kervav pot potiu:
iz njega je tekla rešna kri,
za odrešenje vseh ljudi.*

*Angeljci jo poberajo,
u zlate kelhe jo devajo
in jo Bogu darujejo,
Učetu nebeškemu! ...*

(SNP III: 6466, iz Motnika)

V rokopisnih pesmaricah so navedene tudi številne druge pesmi, ki so se pele ob posameznih »štacijonih« križevih potov (npr. v rokopisni Krebsovi pesmarici iz konca 18. stoletja so zapisane štiri različne pesmi ob križevih potih, v rokopisnem zvezku iz Podmelca, ki se nahaja v Kokošarjevi zapuščini, je zapisanih 7 različnih pasijonskih pesmi).

Poleg križevega pota so češčenje Jezusovega trpljenja spodbujale tudi pesmi ob drugih pobožnostih, še posebej na romanjih. Organist Filip Jakob Repež je v pesmih, izdanih v *Romarskih bukvizah* (1757) in *Romarskem drugem blagu* (1770), romarje na Križni gori pri Ložu spodbujal, naj premišlujejo Jezusovo trpljenje. Rokopisi drugih organistov pričajo o precejšnji razširjenosti njegovih pesmi, ki pa jih kljub temu ne moremo šteti med prave cerkvene pesmi, saj jih je navadno pel organist sam. (Smolik 2011: 463, 1487) Z romanji je povezana tudi zelo razširjena pasijonska pesem *Le pojdi, pojdi, duša z menoj* (SNP III: 6471–6479), ki je še danes del stalnega repertoarja postnih pesmi. Rudolf Vrabl je na Vranskem zapisal različico, naslovljeno *Romarska*, ki neposredno kaže na njeno vlogo in uporabo pri postnih romanjih v določene cerkve, kjer so v postu obhajali maše (na primer pri Svetem Primožu nad Kamnikom). Pele so se tudi med pobožnostmi ob križevih potih na Kalvarijah ali okrog cerkva, ki jih obdajajo kapelice na prostem.

1011. Tripletar: 8849. Rudolf Vrabel

Romarska

255

ETHNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi.

Ne prehitro

Oj romar moj le pripravimi, o re,

mo na božjo pot moj, no božjo pot na

goro, na goro visoko

Opomba: To pesem mi je pela

dne 10. 4. 1908. učenec VI. r. na Trzinem

Đuro Matkovi.

Romarska (GNI O 1011).

Prve tri vrstice se iz kitice v kitico ponavljajo, v skladu z zaporedjem skrivnosti žalostnega rožnega venca se spreminja le zadnja vrstica. Pri varianti pesmi iz Podgorja je zapisovalec France Stelè pripisal, da se poje pri mrliču.

*Duša, pojd z menoj,
z menoj na božjo pot,
na božjo pot na goro,
na goro visoko.*

*Tam gor boš vidla, duša ti,
kaj Jezus gor za nas trpi:
za nas in za naše grehe
je krvavi pot potiv.*

(SNP III: 6478)

Frančišek Mihael Paglovec je v pesmi *Svetiga križa en žolner* združil »dve v baroku razširjeni tradiciji premišljevanja o vsebini velikega petka. Prva je sedmero prelitje Jezusove krvi, ki se v večji meri ujema s sedmerimi bolečinami Žalostne Matere Božje. Druga tradicija je meditacija o časovnem poteku Jezuso-

vega pasijona po posameznih urah zadnjega dneva njegovega življenja«. (Ogrin 2019: 91)

*Svetiga križa en žolner
kervavi nosel svoj bander.
sedemkrat je Jezus kri pretil,
kader je on na sveti bil.*

*Prvu je Jezus kri pretil,
na osmi dan obrezan bil.
Drugu je Jezus kri pretil,
kir je krvavi put potil. ...*

[...]

*Ob eni uri popudan
sant Janžu Mater poročil sam.
ob drugi uri jesih pil,
ob tretji uri smrt sturil.*

*Ob štirih vboden v desno stran,
ob petih s križa snet, zakopan.
To, človik, spremisli vsak dan
Jezus to bode lonal sam.
Amen.*

(Ogrin 2019: 91–92)

Marko Pohlin je v molitveniku *Pet svetih petkov mesca sušca* (1. izdaja 1768) častilcem Jezusovih ran in Žalostne Matere Božje ponudil »oficij« v čast Kristusovega trpljenja, ki se moli ob postnih petkih. »Oficiji« so posebna ljudska oblika liturgične pobožnosti, ki je bila v Evropi razširjena od srednjega veka dalje. Vsaka ura oficija (»K Juternzi«, »k prvi«, »k tretji«, »k shesti«, »k deveti«, »k vezhizenzam«, »k pumraku«, »perporozhuvanje«) je imela en odlomek pesmi brez napeva. (Smolik 2011: 436, 1488)

V nasprotju z načeli jožefinskega⁹³ (janzenističnega) bibličnega križevega pota, v katerem so bile dovoljene le postaje, katerih snov je zapisana v evangeliju, kot npr. v knjižici *To terpleine inu smert nashiga gospoda Jesusa Kristusa* (1794) Janeza Šimonca (Smolik 2011: 723), so se v pasijonskih pesmih ohranile različne podrobnosti iz srednjeveških izročil, ki so bile posredovane prek baročnih homilij, kot npr. »krvavi« prizori, ki so vernike spodbujali k globljemu doživljanju in sočustvovanju s trpečim Jezusom.

*Grešnik, se ti kej Jezus smili,
kir so ga na križ perbili
iz tako grozovitnostjo,
de vse žile pokajo.*

(Krebs 11–12)

V nekaterih pesmih je perspektiva obrnjena in ne sledi pasijonski kronologiji: pesem *Poslušej en malu, o grešni človek* poslušalca vabi k mrtvem Jezusu v grob in nato retrospektivno k premišljevanju o njegovem trpljenju.

*Poslušej en malu, o grešni človek,
inu si vzemi v serce ta nauk!*

*Jezus je umrov, Jezus je umrov.
Spomni te, prosim, o grešni človek!*

*Pojdi notri, v ta grob poglej,
kdu mertu v grobu leži zdej.
Človek, Bug nu Gospud, kateri je navzoč
povsod. Spomni te itdr.*

*Kaj je on za te prestav,
Judas ga je Judam prodav,
kri je preliv, soze je potiv.
Spomni te itdr.*

(Krebs 028)

Pesmi pa ne vpletajo le ljudske motivike in estetike, pač pa so tudi oblikovno sestavljene v sozvočju z razširjenimi ljudskimi metričnimi in verzni sistemi.

⁹³ Stare pesmi so vključevali v lekcionarje do Jurija Japlja leta 1792, ko je pripravil priročnik po terezijanskih navodilih (Smolik 1989: 103).

Pesem *Vse stvari žalujte* je tako zložena v obliki poskočnice, kjer se pet- in štirikložni verz menjavata s prestopno rimo, ki je tudi najbolj razširjena poskočna verzna oblika slovenske ljudske pesmi. (Kapelški 2016: 31)

*Vse stvari žalujte,
kar koli živi.
Ta žalost spremljajte,
kaj Jezus trpi.
Nausmilenu je zgajžlan,
člaveku glih ni,
ves čistu je ranjen,
leži v sojej krvi.*

*Premisli, oh člavek,
kaj Jezus trpi,
pogledej, o griāšnik,
gduā temu leži.
Zagledu boš jagnje,
katiāru bo nam
odvezov vsiāh griāhov,
odpustu jāh vsiām.*

*Odpusti, oh Jezus,
ti griāhe naše,
oh cartanu jagnje,
mi prosimu te.
Odvzemi te griāhe,
potroštej nas ti,
da bamu vsi vkupej
tebe hvalili.*

(Kapelški 2016: 55–57)

Prestopno menjavanje zaporedja ženske in moške rime (aB aB, cD cD), kot so v tej pesmi, je po izsledkih Janeza Höflerja značilno za baročni tip nemške ljudske in cerkvene pesmi 17. in zgodnjega 18. stoletja. (Höfler 1975: 106, po Kapelški 2016: 222) Osemvrstičnice so prav tako značilne za dobo visokega nemškega baroka od srede 17. stoletja naprej, na Slovenskem pa je osemvrstično kitico (v jamskih in trohejskih inačicah) uveljavil Ahacij Stržinar s pesmarico *Katoliš*

keršanskiga vuka pejsme (1729), s čimer je postala vzorec za veliko večino slovenskih pesmi baročne dobe. (Kapelski 2016: 223)

11.556
GNI 11.392

Žalostni rožni venec.
(Iz Hotovlje v Poljanski dolini.)

7. Jezus je tolko vsmilen bi, Da je za nas kon-
vavi pot potiv; Tam je tekla rešija kri Za
odre-šenje vseh ljudi. Angela jo pobirajo, V zlato
kelhe jonevajo, In jo Bogá darujejo, Svojma O-

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Žalostni rožni venec iz Hotovlje v Poljanski dolini (GNI O 11556).

MARIJA V PASIJONSKIH PESMIH

*Zdej svet' križov pot začnimo,
močnu si k serci vzмимо,
spremišljamo s ponižostjo
iz Marijo žalostno.*

(Krebs 11)

Številne priljubljene pasijonske pesmi so bile tesno prepletene s češčenjem Marije, ki je sodoživljala Sinovo trpljenje. Maksim Izpovedovalec je v delu *Življenje Device* že v 7. stoletju Marijo na križevem potu predstavil kot najpogumnejšo, saj sina spremlja na poti trpljenja, trpi pa tudi ona sama. Njeno nagovarjanje križanega in pozneje mrtvega Kristusa je vplivalo na liturgijo velikega tedna in ljudske pesmi ter pobožnosti s pasijonsko vsebino (Avsenik Nabergoj 2017). Pobožnosti do Žalostne Matere Božje oz. Marije sedem žalosti, ki je bilo najznačilnejše poimenovanje Marije v ljudskem pesništvu (Kumer 1988: 264), so se na Zahodu pojavile v 9. stoletju. To pobožnost je širil zlasti red servitov ali Marijinih služabnikov, med zahodnimi Slovenci je npr. deloval Alasia da Sommaripa, servit iz samostana v Devinu (Smolik 2011: 1040). V slovenskem duhovnem in kulturnem prostoru je pomemben pečat pustilo tudi delo Filipa iz Žič, *Marijino življenje* (13. stol.), ki vsebuje obširne opise trenutkov trpljenja in srečevanja s trpečim, umirajočim in mrtvim Kristusom, vplivalo pa je na likovna dela ter imaginacijo preprostega ljudstva, kar lahko razberemo tudi iz ljudskih pesmi. (Menaše 1994: 158, po Brozovič 2019: 44–45)

*Poslušej en malu, o grešni človk,
inu si vzemi v serce ta nauk!
Jezus je umrov, Jezus je umrov.
Spomni te, prosim, o grešni človk!*

Največ sledov češčenja Žalostne Matere Božje sta tako na slovenskih tleh pustila 14. in 15. stoletje; iz te dobe so se ohranile slike Marije ob trpečem Sinu in številni kipi pieta, medtem ko so zapisi pesmi, ki izhajajo iz tega obdobja, nastali pozneje.

Pesem *Gori, gori, duša moja* je »morda najstarejša ohranjena slovenska pesem za križev pot«. (Ogrin 2019: 87) Štirinajstim kiticam, ki se nanašajo na frančiškansko obliko križevega pota, so dodane štiri kitice nagovora Marije in Jezusa, ki naj bi verniku pomagale prav razumeti njegovo trpljenje in ga privedi v srečno večnost. V nekaterih variantah (npr. iz vasi Stomaži pri Ajdovščini) sta prepoznavna starejši izvor in stabatinska forma kitic, ki poteka iz pesmi Žalostna

je mati stala (več v Ogrin 2019: 87–89), v drugih, kot npr. iz Krebsove pesmarice, ki sledi Paglavčevim *Cantilena*e, se pa ponovi refren.

Gori, gori, duša moja,
zvestu spremi mater tvojo,
Marijo sivnu žalostno,
Marijo sivnu žalostno.

Ves izgajžlan, s ternjam kronan,
tu je biv od njih polonan,
gori s križam obložen.

(Krebs 16–17)

V *Molitvenih bukvicah* Marka Pohlina (1777) je bila poleg štirih oficijev z litanijami, prirejenih po nemških predlogah, med njimi tudi oficija Žalostne matere božje, na koncu knjižice natisnjena nova Marijina pesem *Grešnik, glej žalost Marije*. (Smolik 2011: 543)

Jezus jemlje slovo od Marije.
10.867
GNI O 10867
(iz Sv. Lenarta nad Škofjo Loko.)

1. Grešnik, glej za-lost Mari-je, šlak' za-
2. U pri-lobi - na moja Ma-ti, šlag' ma-
3. O na pra-vi: "De-je moje! O u-

1. Je - zu - sam u - pi - je, šer se je od
2. nam slo - vo je ma-ti, šer grem zdaj v je-
3. smil' se Ma-ter' svoje! Kdo me xdej po-

1. nje po - dar, Je to - ko slo - vo jemar'!!
2. ru - ra - lem, Bom od ju - dar u - mojen!!
3. troštor loz Moj Sin! naj grem tud' s' tabo!!

Zapisal z melodijo vred Sv. Herman
Pela Franciška Krek, biva vskovna peska.
Zapisana 29. januarja 1929.
Nadaljne besede pri Škofjovškemu naprevo.

Jezus jemlje slovo od Marije (Sv. Lenart nad Škofjo Loko, GNI O 10867).

Jezusovo slovo od Marije pred njegovim trpljenjem in smrtjo na križu je po-memben topos, ki je iz srednjeveških izročil prešel v baročna besedila in pasi-jonske igre ter v molitve ob svetih stopnicah. (prim. Kapelski 2016: 27) Poleg kanonične ikonografije križevega pota je namreč obstajalo bogato izročilo neka-noničnih, apokrifnih in ustnih ljudskih izročil, ki so se nanašale na t. i. Kristusovo skrivno trpljenje in so izhajala iz videnj sv. Brigite Švedske, sv. Gertrude Velike in drugih mističnih pisateljev ter so se pozneje širila prek rokopisnih in zgodnjih tiskanih izdaj *Meditationes Vitae Christi*, avtorja Johanna de Caulibus. (Ogrin 2018: 240) Topos temelji na izročilu, da sta se Jezus in Marija po zadnji večerji poslovila, pred odhodom na Oljsko goro pa je Marija Jezusa prosila, da bi v svoji vsemogočnosti odrešil človeški rod tako: 1) bi umrl običajne človeške smrti, 2) ne bi umrl tako strašne in sramotne smrti kot hudodelec in 3) da bi ona smela trpeti in umreti z njim oziroma pred njim, da bi s svojimi očmi ne videla, kako ga ljudje trpinčijo. Ker prošnje niso bile uslišane, je tudi sama trpela. (Brozovič 2017: 90) Literarno upodobitev Jezusovega slovesa od Marije najdemo tudi v pridigi kapu-cinskega patra Ferdinanda Ljubljanskega *Na veliki petek* (1722), ki jo je pater imel kot uvod v pobožnost Škofjeloškega pasijona (prim. Ogrin 2015). Obsežneje je ta motiv predstavljen v 48. postavi Poljanskega rokopisa. (Kapelski 2016: 27)

Karel Štrekelj je zapisane pesmi zbral v tipu ‚Jezus jemlje slovo od Marije‘ (SNP III: 6412–6415), vendar je podvomil v ljudski izvor pesmi (SNP III: 656). Zanimivo je, da se melodija te pesmi v Beneški Sloveniji poje v molovskem na-činu, ki je sicer redek na tem območju. (Qualizza 1999: 119–120) Odnos med Jezusom in Marijo, ki sina prosi, naj ne gre v trpljenje oziroma naj ji dovoli, da ga spremlja, je opisan zelo človeško:

»Moj sin, k tvojim nogam paden,
pred kak slovo od te vzamen,
še enkrat naj gren z tobo,
al mi serce poknilo bo!«

»Moja mati, tukaj bodi,
z menoj več naprej ne hodi,
prite, prijateli tedaj,
troštate mojo mater zdaj.«

»Moj sin, saj zdaj to dopusti,
da te kušnem z mojimi vustmi,«
zavpije ona pred njim,
»Bog te obvarvaj, moj ljubi sin!«

(SNP III: 6412)

79.165
GNI 10.92.9
Zmerno.

Sedem žalosti Marijinih.

(Iz Matene pri Jgu.)

1. Be-pa ro-ža, Ma-ti Bož-ja, Ma-ri-ja
se-dem xa-la-sti! Ta par-va
xa-last je sku-si-la, K'je Je-xus
kon-var put fa-tur. Vsi an-ge-
li sa se je-ka-li, Grej-šni
svet se je ve-se-liv. Zap-sti-ma
smej-he, Pre-mo-šlujma grej-he, Jon lu-
bi-ma Je-xu-sa!

Opomba. Pišite samo na prvo in tretjo stran!

Sedem žalosti Marijinih (GNI O 11165).

Marijo je trpljenje, ki se je raztezalo čez celotno njeno vlogo v odrešenjskem dogajanju, vse od Jezusovega rojstva v hlevu do njegove smrti na križu, približevalo ljudem, ki so se spopadali s stiskami, še posebej ob različnih preizkušnjah in smrti. Pesem *Sedem žalosti Marijinih*, ki je nastala za Bratovščino naše Gospe sedem žalosti in jo je zapisal Franc Mihael Paglovec v rokopisu *Cantilene variae*, obsega 15 oktav z izjemno metrično strukturo. (Ogrin 2018: 241) Pesem se je

zelo razširila in se je pela tudi »pri mrličih kadar vahtajo«. (GNI O 9533, Kori-tnica pri Bovcu; prim. SNP 3.: 6456–6459)

*Jezus, pesem čem zapeti,
sedem žalost razodeti:
kolko božja mat
mogla je prestat,
k je bla žalostna sedemkrat?*

*Parva žalost je narhujša bla,
Marija je k popisovanju šla:
kolko božja mat
mogla je prestat,
k je bla žalostna sedemkrat!*

*Druga žalost je še hujši bla.
O štalc rodila Jezusa:
kolko božja mat
mogla je prestat,
k je bla žalostna sedemkrat! ...*

*Treta žalost pa je še hujša bla,
Marija zgobila Jezusa:
iše ga tri dni
v veliki žalosti,
nešla ga je o tempelni.*

*Sedma žalost ga je spremlala:
tam še tri dni
točila je solze,
v veliki žalosti.*

(SNP III: 6458)

V pesmi *Marijine sanje* (SLP 2: 89), ki je ohranjena predvsem v obliki apokrifne molitve, vendar jo zaradi tega, ker je preostanek daljšega pesemskega besedila, uvrščamo med legendne pesmi (SLP 2.: 123), je materi vnaprej razkrito sinovo trpljenje. (Stanonik 1999: 143–144) Jezus zbudi spečo Mater, ki mu vnaprej napove njegovo trpljenje, o katerem se ji je sanjalo. Z napovedjo sinovega trpljenja se sooča tudi v pesmi *Jezus brez žlahte*, v kateri Marija srečuje rokodelce, ki pripravljajo mučilna orodja za Odrešenika.

*Po cest' pa rajža Marija,
srečala je tišlarja dva.
»Kam pa gresta, tišlerja dva?«
»Midva greva v mesto Jeruzalem
Jezusu križ narejati.«*

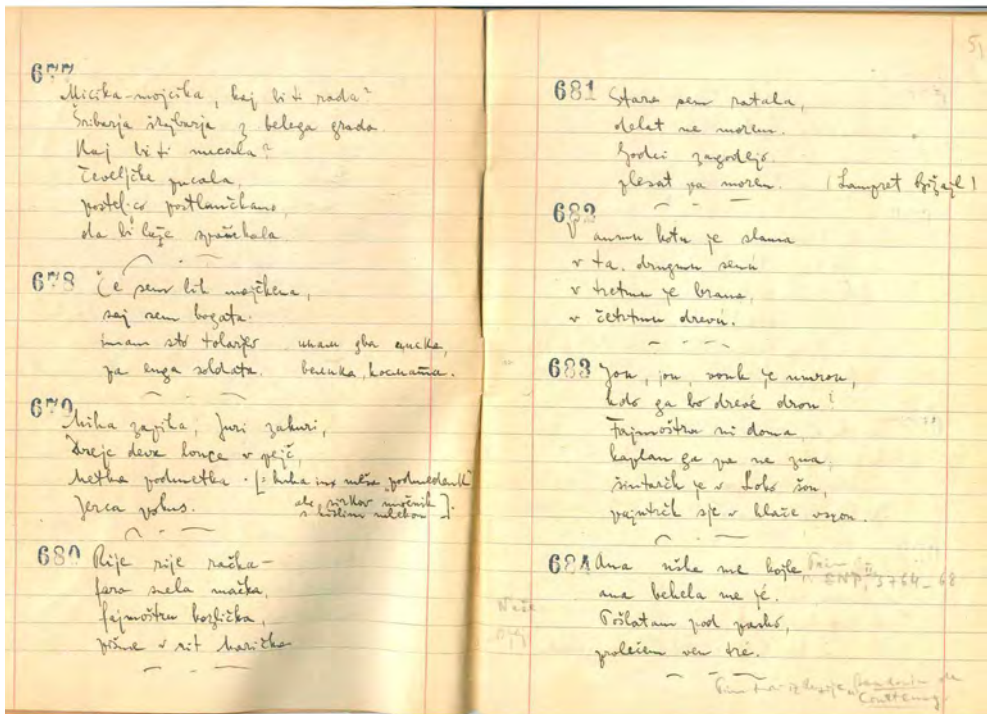
*»Če ga mu bosta ravnala,
pretežkega mu ne ravnajta,
da ga Jezus ložej nosil bo.«*

*»Nama pa se Jezus nič smilil ne bo,
saj nama nič v žlahti ni:
vsak človek svojo žlahto ma,
midva z Jezusom je nimava. ...*

(SNP III: 6430, Z Oblok in iz Cerkna)

V nekaterih variantah Marija zavzame aktivno držo in nagovarja obrtnike, »le delejta, le šivejta / natanko in drobnó, / saj Jezusov trpljenje / polajšano bo!« (SNP III: 6425), vendar je ne uslišijo. V pesmi sta Jezus in Marija predstavljena kot reveža brez svojcev, ki bi ju zaščitili pred bližajočim se trpljenjem (Kumer 1988: 263), zato sta bila emotivno še bližje preprostim ljudem.

Ostanke pesmi oziroma navezavo na pasijonske pobožnosti in pesmi bi lahko prepoznali tudi v številnih paraliturgičnih molitvah, ki so jih ljudje dolgo gojili po družinah. Zanje je značilno, da so »delno izšle iz liturgije ali njenega okvira (npr. pasijonske pobožnosti, kar je še ohranjeno tudi v sledovih petja in načina njih podajanja s slovesno dvignjenim glasom (recitiranje)«. (Novak 1983: 7, po Avsenik Nabergoj 2020: 261) Med njimi so bile poleg starejšega *Priporočanja v svete rane Kristusove* (Ogrin 2019: 93) najpogostejše molitve iz zvrsti ‚Zlatega očenaša‘ in ‚Marijinih sanj‘, ki temeljita na evangeljski zgodbi Jezusovega pasijona in tradiciji Marijinega sočustvovanja s trpečim sinom Jezusom. Večina molitev teh zvrsti je v pesniški obliki, le nekaj jih je v prozni (Avsenik Nabergoj 2020: 285–286), pogosto pa so jih prenašali berači, ki so bili razumljeni tudi kot posredniki med Bogom in ljudmi. Molitev in petje prosjakov s temi molitvami nista bila razumljena le kot prosjačenje, temveč kot duhovni dar v zahvalo za prejete darove, predvsem hrano in prenočišče. (Klobčar 2020)

Številni zapisi Marijinih sanj v Narodni pesmih 3 Milka Matičetovega (Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU).

ZAKLJUČEK

Pasijonske pesmi so se močno usidrale v postne in druge pobožnosti ter s tem sooblikovale imaginativni svet vernikov na Slovenskem. Pesmi so se na besedilni in melodični ravni sicer mestoma spreminjale, vendar je doživljajska moč ostajala enaka. Včasih se je ob petju, pa tudi prepisovanju iz ene v drugo rokopisno pesmarico, spreminjal celo njihov dogmatični značaj. V Maurerjevi pesmarici je bilo tako v pesmi *Pridi sem revni krščentik* zapisano, da je Jezus moral trpeti:

*Križu se je muru podvreč,
 brez dovga no brez uržeha,
 saj ga še ni smou odvreči,
 nesti je muru z vloža. (= z voljo)*
 (Smolik 2011: 1493)

Poznejši zapisi pesmi pa izkazujejo, da so pevci razumeli, da je Jezusa na križ pripeljala svobodna odločitev:

*Križu se je otu podvreč
brez dovga no brez uržeha,
saj ga še ni otu odvreči,
nesti je otu z vlo ga.*

(Smolik 2011: 1494)

Prek Jezusove izkušnje človeškega trpljenja, s katero se je Bog človeku približal najbolj neposredno, lahko človek neposredno spozna Boga. Zato pesmi vzbujajo intenzivno in doživeto čustvovanje z Jezusom ob njegovem trpljenju. »Ključno je počlovečenje Božjega, njegova čisto človeška izkušnja trpljenja, približana človeku tukaj in zdaj, ob čemer Jezus še vedno ohranja tudi svoje božanske lastnosti. Čustveno sodoživljanje naj bi naslovnika pripeljalo do odločitve za življenje strogo po Jezusovem zgledu.« (Žejn 2017: 187–188)

Pasijonske pesmi so bile ob nastanku zmes tujosti in domačnosti, ambivalenca novosti in tradicije, vendar so se v procesu prenosa med pevci in zapisi iz generacije v generacijo preoblikovale v skladu s predstavnostnim, čustvenim in izkušnjskim svetom slovenskega človeka. V njih odzvanjajo izvorni nastavki iz evropsko razširjenih zvrsti *Vita Christi*, *Planctus Mariae in Marienklage*, vendar jih je prav preoblikovanje v skladu z glasbenim okusom širokih množic, tudi tistih, ki so sodelovale v predstavljanju ali so prisostvovala sporedu *Škofjeloškega pasijona* (Križnar 2006: 153), čvrsto umestilo v vsakdanje in praznično življenje ljudi na Slovenskem.

Kratice

NRSS: Neznani rokopisi slovenskega slovstva 17. in 18. stoletja <http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss/VIEW/>

GNI O: Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Glasbenonarodopisni inštitut, Arhiv, Zbirka Odbora za slovensko narodno pesem

SBL I: Slovenski biografski leksikon 1

Literatura

Avsenik Nabergoj, Irena. 2017. Marijino sočutje in žalovanje v srednjeveških meditacijah in dramatizacijah evangeljske pripovedi o pasijonu. *Bogoslovni vestnik* 77, 3/4: 655–669.

Avsenik Nabergoj, Irena. 2020. Podobe Judov v izročilu slovenskih folklornih molitev „Marijine sanje“ = Images of Jews in the tradition of Slovenian folk prayers „Mary’s dreams“. *Edinost in dialog* 75, 2: 255–288.

Brozovič, Maruša. 2017. Marijina podoba v slovenskih legendarnih in nabožnih ljudskih pesmih. *Traditiones* 46, 30: 87–101.

- Brozovič, Maruša. 2019. Svetopisemske in ljudske osnove ter literarne oblike motiva Marije v slovenskem pesništvu med obema svetovnima vojnama: doktorska disertacija. Ljubljana: [M. Brozovič], 2019.
- Höfler, Janez. 1975. Slovenska cerkvena pesem v 18. stoletju: *Tipološki prikaz njenega glasbenega stavka*. Ljubljana: SAZU.
- Kapelski 2016. Kapelski pasijon. Ur. Erich Prunč in Matija Ogrin. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Celjska Mohorjeva družba.
- Klobčar, Marija. 2020. Poslušajte štimo mojo: potujoči pevci na Slovenskem. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Köpf, Ulrich. 1997. »Passionsfrömmigkeit«. *Theologische Realenzyklopädie* 27. Ur. Gerhard Krause in Gerhard Müller. Berlin: Walter de Gruyter, 722–764.
- Kokošar, Janez in Damir Fajgelj. 1885–1893. *Cerkvene pesni nabrane med slovenskim narodom*. [V Gorici]: Ceciljansko društvo za goriško škofijo.
- Krebs: Krebsova pesmarica. Neznani rokopisi slovenskega slovstva. Ms 022. 1750-1800. http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss_ms_022/VIEW/
- Križnar, Franc. 2015. Škofjeloški pasijon v luči medreligijske prisotnosti. *Edinost in dialog* 70, 145–156.
- Kumer, Zmaga. 1988. Odmev svetopisemskega sporočila o Mariji v slovenski ljudski pesmi. *Bogoslovni vestnik* 84 (3): 261–266.
- Menaše, Lev. 1994. *Marija v slovenski umetnosti. Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba.
- Novak, Vilko. 1983. *Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana: Družina.
- Ogrin, Matija. 2016. Kodikološki opis rokopisa in besedilno izročilo Kapelskega pasijona. V: Kapelski pasijon. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Celjska Mohorjeva družba, 459–507.
- Ogrin, Matija. 2018. Confraternities in the Slovenian Lands and their Significance for Baroque Slovenian Literature. *Acta historiae artis Slovenica* 23, 2: 233–243.
- Ogrin, Matija. 2019. *Slovensko slovstveno izročilo. Drobci slovenskega slovstva, izročeni v rokopisih*. Celje; Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba; Društvo Mohorjeva družba.
- Qualizza, Antonio. 1999. *Se zmisleš. Canti popolari*. Stregna: Comune di Stregna.
- Redeskini, Maksimilijan. 1775. *Osem inu shestdeset sveteh pesm, katire so na proshnje, inu poshele-nje vezh brumneh dush skerbnu skup sbrane, pobulshane inu pogmirane, k vezhe zhaste boshje temu slishnemu pak k' duhovnemu troshtu, inu podvuzhenju na sivitlobo dane*. Ljubljana. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-30JQOYE4>.
- Smolik, Marijan. 1963. *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Semeniška knjižnica.
- Smolik, Marijan. 2011. *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja*. Matija Ogrin (ur.). Druga, pregledana izdaja, prva elektronska izdaja. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Dostopno na: <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:ovr/VIEW>.
- SNP 3. 1904–1907. *Slovenske narodne pesmi: 3. zvezek*. Karel Štrelkelj (ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- SLP 2. SLP 2. 1981. *Slovenske ljudske pesmi: Druga knjiga: Pripovedne pesmi*. Zmaga Kumer (idr., ur.). Ljubljana: Slovenska matica.
- Stanonik, Marija. 1999. *Od setve do žetve. Interpretacija in konkordanca svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori*. Ljubljana: Družina.
- Širca, Alen. 2016. *Slovenska baročna literatura v evropskem kontekstu*. Ljubljana: Kud Logos.
- Trinko, Ivan. 1951. *Naše molitve: Molitvenik za Beneške Slovence*. Gorica: [I. Trinko].
- Žejn, Andrejka. 2017. Medbesedilnost in retoričnost baročne asketično-meditativne proze Poljanskega rokopisa. *Primerjalna književnost* 40, 1: 175–193.